

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ**

На правах рукопису

ГРИМАЛЮК Ростислава Михайлівна

УДК 748.5+729.8

**ВІТРАЖІ ЛЬВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ-
ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧ**

17.00.06 — Декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
мистецтвознавства

Львів 1996

ДВ 34.459

Дисертацією є рукопис

Робота виконана: в Інституті народознавства НАН України

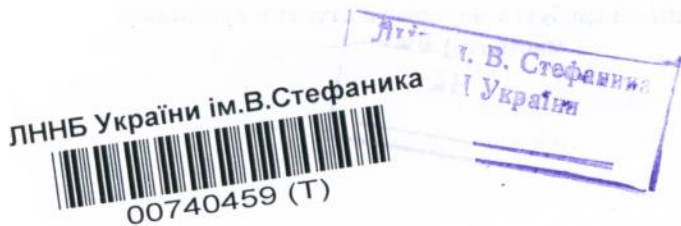
Науковий керівник: доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник
Петрякова Ф.С.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник,
Рубан В.В.
кандидат мистецтвознавства,
доцент Саноцька Х.І.

Провідна організація — Національний музей у Львові

Захист відбудеться "16" травня 1996 р. о 11.00 годині на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д 04.12.01 у Львівській академії мистецтв (290011,
Львів-11, вул. Кубійовича, 38).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Львівської академії мистецтв.
Автореферат розіслано "12" квітня 1996 року.

Учений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства

ГОЛОД І.В.

Вітраж як вид монументально-декоративного мистецтва творить з архітектурою єдину синтетичну цілісність, у рамках якої підпорядковується певним правилам просторово-пластичної, формально-образної мови.

Вітраж є своєрідною картиною чи орнаментальним килимом. зібраним зі шматочків скла у металевій оправі та обрамленим архітектурними конструкціями. Зміни стилів і напрямків в архітектурі на кожному з етапів її еволюції мали безпосередній вплив на історико-генетичний розвиток вітражного мистецтва, чим пояснюється існування періодів небувалого його розквіту, занепаду й відродження, а також різноманіття композиційних схем, формально-образних засобів і кольористичних вирішень вітражних полотен.

Серед міст західних регіонів України лише Львів зберіг донині найбільшу кількість зразків вітражних засклень, які декорують вікна храмів, громадсько-адміністративних споруд і кам'яниць міста. Масив вітражних творів, що збереглися повністю або частково, обіймає кінець XIX-початок XX сторіч, тобто період, коли Львів поглинула хвиля відродження і реставрації пам'яток старовини, яка пройшла через Європу в середині-третій чверті XIX ст. Слід зазначити, що велика частина львівських вітражних засклень досліджуваного періоду вже втрачена, їх кількість з кожним роком продовжує катастрофічно зменшуватися, що підтверджує необхідність всестороннього наукового дослідження цих зразків монументально-декоративного мистецтва.

Актуальність теми. Вітраж як об'єкт дослідження залишився поза увагою українського мистецтвознавства. Генезис, історія розвитку та формування стилю галицького вітражу до цього часу не вивчені, не проведена каталогізація та систематизація багатого фактичного матеріалу. Не загострена також проблема ґрунтовної реставрації церковних вітражів зламу століть, поновлення, реставрації та збереження вітражів у житлових будівлях початку

століття, які здебільшого невзможі протистояти нищівній силі часу, перебудовам та змінам уподобань.

Відсутність дослідження значного масиву вітражних творів, які разом зі скульптурою, розписом, металевими решітками, керамікою творять єдину систему декору будівель Львова і Галичини загалом, унеможливила вивчення українського мистецтва другої половини ХІХ-початку ХХ сторіч як цілісного явища в контексті розвитку європейського мистецтва.

Тому вивчення генезису вітражного мистецтва Львова, його формування і розвитку в контексті загальної еволюції мистецтва слов'янських народів Східної і Західної Європи, реконструювання основних технологічних прийомів виготовлення вітражної продукції, мистецтвознавчий аналіз вітражних творів, виявлення мистецько-стильових особливостей конкретних видів і груп вітражів є вкрай необхідним й актуальним питанням.

Стан наукової розробки досліджуваної теми на сьогодні слід вважати незадовільним, оскільки вітражне мистецтво Львова, як і західних областей України загалом, досі не було окремим предметом вивчення. Спорадичну інформацію про його існування на певних етапах еволюції художніх стилів можемо почерпнути з багатотомних видань узагальнюючого характеру з історії вітчизняного та зарубіжного мистецтв.

Питання розвитку вітражництва в Західній Європі висвітлене у синтетичній праці польських дослідників "O polskiej sztuce religijnej" (Katowice, 1932) та окремих публікаціях К.Бучковського, Т.Добровольського, Й.Фрича, В.Лозінського, Т.Обмінського.

Окремі відомості про художників, котрі працювали над створенням проектів вітражів для львівських споруд, отримуємо з монографій львівських і польських мистецтвознавців 20-30 років. (М.Голубець, М.Драган, З.Кемпінський, В.Козицький, Р.Лісовський, І.Свенціцький, В.Трояновський, Т.Шидловський) та багатотомного видання "Словник польських художників".

Загальне коло питань, пов'язаних з історією розвитку вітражництва в Західній Європі, дореволюційній Росії і в радянський період, з обробкою скла й технологією виготовлення вітражів розкривають у своїх працях російські дослідники 50-х років (Є.Мінухін, М.Качалов), уникаючи, однак, факту активного поширення вітражного мистецтва на західних теренах України. Цю проблему коротко висвітлює український вчений — В. Рожанківський.

Окрему групу становлять праці, які не пов'язані безпосередньо з дослідженням генезису вітражництва в Україні. Здебільшого вони присвячені історії української архітектури та пластичних мистецтв, які разом з вітражем утворюють декоративну оздобу будівель різних стилів і напрямків (Ю.Бірюльов, В.Вуйцик, І.Жук, Р.Липка, В.Овсійчук, Г.Островський, В.Січинський, В.Ясієвич). Вітражі тут трактують лише як складову частину архітектурного декору, не акцентуючи уваги на вітражному мистецтві як самостійному художньому явищі.

Цінність з точки зору атрибуції вітражних заклеєнь у кам'яницях Львова, виведення лінії поширення та рівня популяризації вітражного мистецтва у Львові та в західних регіонах України загалом становлять науково-популярні статті в галицьких часописах 1890-1938 рр. ("Діло", "Неділя", "Життя і знання", "Ілюстрована Україна"; "Świat", "Czas", "Gazeta Lwowska", "Tygodnik ilustrowany", "Słowo polskie", "Czasopismo techniczne", "Szkło i ceramika").

Спеціальні наукові розробки з обраної нами дисертаційної теми відсутні, що підтверджує потребу таких досліджень.

Метою роботи є вивчення генезису вітражного мистецтва Львова і західних регіонів України другої половини XIX-початку XX сторіч, у формуванні якого відобразилася складна картина історичного буття України тих століть, проведення мистецтвознавчого аналізу творів, виявлення художньо-стильових особливостей вітражів, наукове осмислення процесів, які інспірували появу, становлення та

розвиток вітражу у Львові, введення в європейське мистецтвознавство інформації про мистецтво вітражу досліджуваної території.

Для досягнення цієї мети передбачалося виконання таких завдань:

- аналіз наукових праць, вивчення історичних, архівних і фондкових матеріалів;
- виявлення передумов, що сприяли появі вітражництва в західних регіонах України, зокрема у Львові;
- висвітлення стабільності розвитку вітражного мистецтва в краї;
- проведення наукового аналізу, каталогізації та систематизації досліджуваних об'єктів і складення на підставі цього зведеної таблиці вітражних засклень;
- виділення основних типів, груп і видів вітражної оздобы й опрацювання класифікації вітражів;
- вивчення специфіки взаємодії окремих груп вітражних засклень з архітектурно-просторовим середовищем і їх мистецько-стильових особливостей;
- реконструювання основних технологічних прийомів виготовлення вітражів, які застосовувалися на фабриках з виробництва вітражної продукції на зламі сторіч і є актуальними сьогодні;
- наукове узагальнення матеріалу.

Об'єктом дослідження є вітражні засклення, що оздоблюють вікна костьолів, церков, громадсько-адміністративних споруд і кам'яниць Львова і збереглися, повністю або частково, до цього часу, а також вітражі зі збірок Картинної галереї, Музею етнографії та художнього промислу, Музею релігії у Львові.

Часові межі дослідження охоплюють другу половину XIX-першу третину XX сторіч, хоча в праці використані відомості про вітражні засклення на землях Галичини з XVI і наступних сторіч. Хронологія дослідження обмежена періодом активного розвитку

вітражництва у Львові, з якого збереглося найбільше фактологічного матеріалу, та часом занепаду чи трансформації цього виду мистецтва.

Джерельною базою були архівні матеріали державних сховищ (Центральний державний історичний архів України у Львові, Державний архів Львівської області), публікації та ілюстративний матеріал вітчизняних і зарубіжних видань, проекти вітражів та фотодокументи з фондів Національного музею, Картинної галереї та приватних колекцій, а також описані й зафотографовані нами понад 200 вітражних творів під час розвідувальних обстежень будівель Львова, Івано-Франківська, Дрогобича, Стрия, Кракова, Вроцлава та ін.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що наше дослідження є першою спробою відтворити еволюційну картину розвитку вітражного мистецтва у Львові і західних регіонах України, осмислити характер окремих явищ і тенденцій у вітражництві, пов'язаних з розвитком загальноєвропейського мистецтва, розширити уявлення про культурно-історичний контекст формування й еволюції вітражного мистецтва, дати наукову оцінку виявлених вітражних творів. Вперше проведена атрибуція зразків вітражних засклень кам'яниць Львова; вводиться в науковий обіг великий фактичний матеріал (близько 200 вітражів).

Практичне значення дослідження. В дисертації органічно поєднані науково-дослідні розробки окремих історико-теоретичних питань, мистецтвознавчий аналіз творів та опис основних технологічних прийомів виготовлення вітражних засклень. З огляду на це зроблені узагальнення можуть бути використані для консервації та реставрації вітражних творів, стати основою для наступних досліджень, присвячених різноманітним питанням і проблемам еволюції вітражного мистецтва України в цілому. Крім того, матеріали роботи можуть бути використані у спеціалізованих вузівських курсах з історії українського мистецтва, адже вітражництво як малодосліджене практично упускалося під час

викладання цього предмету. Львівському міськвиконкомові передані рекомендації щодо реставрації та охорони зразків вітражного мистецтва, що збереглися в громадсько-адміністративних і житлових спорудах Львова.

Основні положення роботи апробовані на науковій конференції “Північне Лівобережжя та його культура XVIII-початку XX ст.” (Суми, 1991); на III Міжнародному симпозиумі з гутного скла (Львів, 1995); у виступах на засіданнях Ученої Ради Інституту народознавства НАН України та семінарах у відділі мистецтвознавства Інституту народознавства НАН України; у 5 наукових статтях.

Структура роботи. Дисертація складається зі “Вступу”, трьох розділів, “Висновків”, списку використаної літератури (165 позицій), додатку, а також альбому ілюстрацій.

У “Вступі” обґрунтовується актуальність теми та її наукова новизна. Поданий короткий огляд літератури, яка торкається історії вітражництва в Україні. Поруч з тим, проведений аналіз історії розвитку цього виду мистецтва у країнах Європи, які межують з нашою державою, хід історичних, культурних і мистецьких подій яких мав безпосередній вплив на формування та перебіг аналогічних процесів у західних регіонах України. Сформульовані мета і завдання дослідження, визначені головні методологічні принципи висвітлення теми.

Розділ перший. “Генезис та розвиток вітражного мистецтва у Львові” розкриває першопричини появи цього виду монументально-декоративного мистецтва в місті та обставини, які сприяли його розвиткові й популяризації.

Дослідження генезису вітражного мистецтва Львова, його формування і розвитку в контексті загальної еволюції мистецтва слов'янських народів Східної та Західної Європи базується на попередньому висвітленні конкретних історичних умов життя українців Східної Галичини, їх загального культурного розвитку та естетичних надбань. Вивченням були охоплені не лише вітражні

твори, а й архітектурно-просторове середовище, з яким вітраж перебуває у тісному взаємозв'язку, духовне й моральне підґрунтя, на якому розвивалося вітражне мистецтво, еволюція естетичної думки в Україні протягом досліджуваного періоду та попередніх століть.

Відомості про виробництво віконного скла на галицьких землях відносяться до 1565 року. Таке скло було одним з основних видів продукції гут XVI-XVII століть, тому не має сумніву, що в місцевостях, розташованих поблизу виробництва скла, шибки, а невдовзі й "збірні вікна", тобто вітражі, почали входити в практику будівництва.

Інформацію про кольорові засклення вікон у самому Львові черпаємо з архівних документів королівської каси 1635 року. Це — вітражі для вікон Радної кімнати у Львівській ратуші, виготовлені зі скла місцевої гуті, що діяла у Підгірцях на початку XVII ст.

Важке економічне й політичне становище українських гут в умовах гніту шляхетської Польщі (друга половина XVII ст.) не сприяло розвитку скляних промислів у Галичині. Склярське ремесло занепадало, відповідно і вітражне мистецтво відійшло на задній план.

Кінець XVII ст., як у Західній, так і в Східній Європі, у тому числі й у Львові, приніс занепад вітражного мистецтва і знищення вітражних пам'яток у зв'язку з тенденцією висвітлення внутрішнього простору споруд.

XVIII ст. характеризується поступом у розвитку мистецької культури Львова. Проте він мав суттєвий колонізаційний крен. Український характер культурного відродження старанно затирався силами католицизму, який виступав як потужний культуротворчий чинник, що поставив мистецтво собі на службу. Посилене будівництво величних культових споруд розглядалося як основна зброя католицького духовенства шляхетської Польщі в реалізації колоніальної політики і духовного поневолення українського населення. На кінець XVIII ст. у Львові нараховувалося 40

костьолів. Велич і помпезність яких, багата оздоба інтер'єрів, ліпнина, скульптура мали навівати думки про перевагу офіційної релігії над релігіями інших народів, зокрема українців.

Починаючи з середини XIX ст., коли в Україні настали значні зрушення у технології склярського виробництва і країни Західної та Східної Європи охопила хвиля реставрації пам'яток старовини і відродження вітражного мистецтва, інтер'єри львівських костьолів стали збагачуватися барвистими вітражами. Саме їм відводили виключну роль у створенні особливого емоційного середовища, яке огортало віруючих релігійно-містичною атмосферою, вражало силою впливу.

Еволюція вітражного мистецтва у Львові нерозривно пов'язана з розвитком архітектури, зі зміною естетичних уподобань, поступом загального культурного й духовного розвитку. Таким чином архітектурна забудова міста утворює канву, на якій вирисовується послідовність відродження, становлення й поширення цього виду монументально-декоративного мистецтва: 1) вітраж Домініканського костьолу, встановлений у 1844 р. — перша ознака відродження вітражництва на Галицькій землі; 2) вітражі костьолу Марії Сніжної, каплиці Св. Сакраменту і Св. Антонія в Латинському соборі встановлені в 1890 р.; 3) вікна каплиці резиденції єзуїтів — 1892 р.; 4) вікна презбітерії Латинського собору — 1893-1894 рр.; 5) вітражі каплиці Милосердного Христа в Латинському соборі — 1904-1905 рр.; 6) вітражі каплиці Св. Губерта в костьолі Єлизавети — 1908 р.

Однак, розвиток вітражництва не обмежувався лише храмовими спорудами. Істотні зміни, що відбулися у мистецтві Львова кінця XIX-початку XX століть, переоцінка ідейно-світоглядних орієнтацій, утворення мистецьких товариств, проведення виставок європейського масштабу тощо — стали причиною активного поширення вітражних застосунків, застосування їх у житловому будівництві. Вітраж стає виразником нових естетичних уподобань, характерною ознакою періоду, започаткованого на зламі століть.

У розділі другому “Техніка і технологія вітражництва у формуванні художнього рівня львівських вітражів” висвітлені етапи розвитку технологічних процесів виготовлення вітражного скла й техніки виконання “збірних вікон” впродовж століть, включаючи досліджуваний період.

Незважаючи на осучаснення та механізацію склоробного виробництва, більшість технологічних процесів залишалися незмінними протягом сторіч, зазнаючи лише незначних коректив та удосконалень. Тому, досліджуючи шляхи розвитку вітражного мистецтва на теренах Галичини, формування художнього рівня львівських вітражів, зокрема, мистецько-стильових особливостей вітражних вікон, постала необхідність стислого викладу основних технологічних процесів і прийомів виготовлення давнього скла, досвід яких є вельми корисним й актуальним сьогодні, предовсім у зв'язку з проблемою реставрації та консервації вітражних творів минулих століть.

Першим значним писемним документом про ремесла і промисли був Трактат Теофіла-Рогіруса (X ст.). Склярському ремеслу Теофіл присвячує 31 розділ книги, в яких докладно описує, зокрема, “халявний спосіб” видування листового скла (знаний у Венеції і Чехії з XVII ст., а в Україні в XVIII-XIX ст.), техніку складання вітражного твору, виготовлення свинцевої спайки, приготування фарби “шварцлота” і способи застосування її на вітражах для передачі світлотіні, отримання скла різних кольорів тощо. Ці ключові технологічні засади виконання вітражного збірного вікна, викладені монахом Теофілом, застосовувалися майстрами протягом усіх століть, скільки існувало вітражне мистецтво. Кожне наступне століття лише вносило доповнення, удосконалення чи корективи:

- початок X ст. — вітражі здебільшого мозаїчного характеру; використання скла білого, жовтого, червоного, інколи зеленого кольорів;

- кінець X-XI ст. — вітражні полотна збагачуються зображеннями фігур людей, птахів, звірів, орнаментами, написами;

використання світлих відтінків скла; стримане застосування розпису фарбою “шварцлота”;

- у XII ст. класична техніка виготовлення кольорових збірних вікон не зазнає змін, однак з’являється інший спосіб декорування віконних шиб — гризайль;

- у XIII ст., ознаменованому прогресивним розвитком досліджень, експериментів і практики скловаріння, кольорова гама вітражних полотен стає темнішою, променистішою. З допомогою сполук міді добилися отримання гарячо-червоних, оранжевих, глибоко-синіх, голубих, темно-зелених кольорів скла, а з допомогою срібла — жовтих;

- наприкінці XIII та в XIV ст. дві вітражні техніки — гризайль і класичний вітраж часто перепліталися в одному творі, утворюючи дивовижні декоративні композиції;

- XIX ст. характеризується важливим нововведенням — забарвлювання поверхні скла срібною та мідною протравами. Цим способом користувалися склоробні майстерні у XVII-XX століттях, застосовується він і в сучасному вітражництві;

- XV ст. ознаменоване значними успіхами в галузі природознавчих наук, хімічних технологій та склоробства, що стало причиною радикальних змін у вітражництві, а саме, розширення асортименту фарб, виготовлення великих за розмірами листів безбарвного скла. Художники віддають перевагу розписуванню скляної поверхні протравами і фарбами, що уподібнює вітражі до живописних картин;

- у XVI ст. вітражне мистецтво відокремлюється від архітектури, втрачає свою монументальність. З’являється “кабінетний вітраж”, тобто вітраж малих розмірів. У Львові з цього періоду збереглися згадки в архівних документах про вітражі міської ратуші, виконані технікою живопису по склі;

- у XVII та XVIII ст. вітраж вилучений з комплексу оздоб міських споруд;

- на початку XIX ст. хвиля відродження вітражного мистецтва охопила країни Західної, а згодом і Східної Європи. Однак, двохсотлітній період занепаду негативно позначився на розвитку технологій виготовлення вітражів, втрачені давні рецепти забарвлення скла, отримання різнокольорових фарб, протрав, що здебільшого й пояснює еkleктичність вітражних застакленій першої половини XIX ст.

У другій половині XIX ст. в Східній Європі — Україні, Росії — настали значні зрушення у технології склярського виробництва. Для забарвлення скломаси почали використовувати 50-60 речовин, що дало змогу створити багату палітру кольорового скла. На зміну мальованим керамічними фарбами зображенням на склі приходять неоготичний вітраж. Сутність вітражу як мозаїки зі скла була відновлена.

Технологія виготовлення вітражного скла зазнала змін. Наприкінці XIX ст. широкого застосування набуло рельєфне або моліроване скло, яке краще розсіює проникаюче світло, дає додаткові декоративні ефекти. З молірованого скла зібрані більшість вітражів львівських кам'яниць. Також з'являється новий спосіб оздоблювання скла — глибоке художнє травлення. Прикладом використання цього способу декорування скла, як і застосування методу нашарування шматків скла для поглиблення тону є вітражі костюлу Марії Сніжної, виготовлені фірмою "Tiroler Glasmalerei".

Удосконалилася технологія протравного забарвлювання поверхні скла солями срібла і міді, що дало можливість досягти великої градації кольорів — від ясно-жовтого до червоно-коричневого та фіолетового, від ніжно-зеленого до чорного. Отримав застосування спосіб забарвлювання скляної поверхні люстрами. Зразки скла, декоровані згаданими способами, знаходимо на львівських вітражах, що оздоблюють віконні отвори переважно храмових споруд.

Узагальнення наслідків дослідження дало можливість стверджувати, що у вітражах громадсько-адміністративних, житлових і храмових споруд Львова кінця XIX-початку XX століть знайшли застосування більшість зі згаданих технік і технологічних прийомів вітражництва. Освоюючи щораз нові технології, воно піднімалося на нові художні рівні, вирішувало нові художньо-естетичні проблеми.

Розділ третій. "Мистецько-стильові особливості вітражної оздоби в спорудах Львова" присвячений розглядові вітражу як складової синтезу мистецтв, насамперед, у поєднанні з архітектурою, а також з розписом, ліпниною, металевими оздобами, решітками, керамікою, розкриттю впливу цих видів мистецтва на формування художніх особливостей вітражних засклень.

Певний застій у вітражництві змінюється наприкінці XIX-початку XX сторіч активним поширенням цього мистецтва у Львові. Це період, коли всі сфери культурного й мистецького життя міста поглинув стиль арт нуво - сецесії. Забудова Львова цього періоду дозволяє вивчити львівську сецесію як цілком зріле архітектурно-мистецьке явище, на тлі якого відбувалися інтенсивні процеси розквіту вітражу і масового його використання для декорування екстер'єрів та інтер'єрів кам'яниць.

Головний масив досліджених об'єктів вітражництва, що збереглися (повністю або частково), обіймає період від 1905 до 1920-х років XX ст. Весь фактологічний матеріал зведений у таблиці й супроводжується інформацією про характер засклення, стан збереження та розміри наявних вітражів чи їх фрагментів. На основі аналізу масиву досліджених об'єктів опрацьована їх класифікація, згідно з якою усі вітражні вікна в спорудах Львова за характерними ознаками розподіляються на два основні типи: храмові вітражні та вітражі в кам'яницях міста. В свою чергу в межах типів вирізнені групи (класичні вітражі та псевдовітражі, які включають поліхромний розпис віконного скла і монохромне декорування — гризайль, травлення), а в їх межах — види (ансамблеві, репрезентативні) та форми кольорового засклення, які виділені на

підставі функціонального призначення кожного вітражного твору (стеля-плафон, вікно, ширма-вікно тощо). За цією класифікацією в наступних підрозділах наведені мистецтвознавчий аналіз і характеристика вітражів як компонентів організації архітектурно-просторового середовища. Під час такого аналізу ми надавали перевагу тим вітражам, які на сьогодні збереглися в кращому стані, вирізняються високим рівнем художнього виконання чи є характерним прикладом певної групи або виду вітражів.

3.1. Храмові вітражі.

Початковою ланкою у системі досліджуваних об'єктів вітражного мистецтва є храмові вітражі. Серед них значну частину становлять сюжетні твори, а також мозаїчні або сітчасті засклення, що декорують окремі храмові споруди.

Мозаїчні вітражі збереглися фрагментарно в Домініканському костюлі (пл. Ставропігійська, 1), в костюлі Антонія (вул. Личаківська, 49) та костюлі Кларисок (пл. Митна, 1). В останньому вітражна оздоба залишилася майже неушкодженою. Рисунок контурів спайки, кольорове вирішення вікон костюлу перегукуються з вітражами та орнаментикою керамічних плиток у львівських кам'яницях початку сторіччя.

Серед пам'яток готичної архітектури лише Латинський собор зберіг неушкодженою свою вітражну оздобу. Вирізняється презбітерія костюлу, де вітражі утворюють ансамбль. Особливістю засклень презбітерії є, насамперед, композиційна схема сюжетних вітражних полотен. Вертикальні тяги, що перетинають навпіл кожне вікно, зумовлюють появу попарних зображень, які вибудовуються один під одним. Композиційно-пластичне вирішення вдало підтримує колір, завдяки якому композиція кожного вітражу отримує необхідне внутрішнє наповнення.

Під час характеристики мистецько-стильових особливостей кольорових засклень презбітерії собору ми брали до уваги також й сюжет окремого вітражного полотна, оскільки майже на кожному з

них представлена галерея релігійних, історичних та портретних образів. Авторами проектів вітражів для львівської катедри були відомі художники — С.Качор-Батовський, Й.Макаревич, Т.Аксентович, Т.Попель, Й.Мегоффер, С.Виспянський, Я.Матейко та віденський художник Лауфбергер.

Окремо нами проведений аналіз мистецьких особливостей вітражів каплиці св.Йосифа в Латинському соборі, оскільки технікою виконання, характером зображення, пластичними якостями вони відрізняються від масиву вітражної оздобы споруди. У цих скляних полонах вдало поєднані дві техніки — класичний вітраж і гризайль.

Барвисті засклення презбітерії львівської катедри виконувала фабрика Мейера в Мюнхені. Нею виготовлені й вітражі, що декорують вікна абсиди та круглий віконний отвір на хорах костюлу францисканок. В однофігурних вітражах абсиди, проєктованих Ю.Захаревичем, виразно прослідковуються впливи віденської школи. Це відчутно у пишності архітектурного декору довкола фігур, у характері композиційної схеми, ускладненої гербовими зображеннями, в кольоровій гамі вітражів, де переважають сугестивні сині й ультрамаринові барви з вкрапленнями пурпуру.

Однією з найяскравіших сторінок в історії сецесійного вітражництва у Львові є засклення Успенської церкви. Вони ілюструють завершальний етап розвитку цього виду монументально-декоративного мистецтва на західних теренах України, тому їх аналізу присвячений окремий підрозділ.

3.2. Вітражі адміністративних споруд.

Критеріями відбору вітражних засклень для мистецтвознавчого аналізу в адміністративних спорудах були художній рівень виконання, наявність характерних ознак стилю, яскраво виявлені композиційні та формально-образні засоби вираження.

Особливу групу будинків, зведених й оздоблених згідно з проектами архітектурного бюро І. Левинського, становлять споруди страхового товариства “Дністер” (1905 р.), Музичного інституту українського товариства “Просвіта” ім. Лисенка (1913-1916 рр.), Промислово-торгової палати (1907-1911 рр.). Мистецькою особливістю вітражних засклень, що декорують інтер’єри цих споруд, зокрема товариства “Дністер” і Музичного інституту, є тенденція до використання мотивів українських вишивок як у системі орнаменту вітражних полотен, так і в декорі фасаду та інтер’єру будівель. У такій спосіб архітектори прагнули втілити ідею національного стилю, яка на початку ХХ ст. в умовах політичного становища України набула значення не лише художнього, а й глибоко патріотичного.

Найзначнішу групу кольорових засклень, що декорують адміністративні будівлі, становлять вітражі, виготовлені за класичною технікою збірного вікна. Характерною рисою цих вікон є багата поліхромія, яка поширилася серед засклень кам’яниць під впливом багатобарвності храмових вітражних полотен. Впродовж розвитку сецесійного вітражу у Львові кольорова гама збірних вікон зазнавала змін — від яскравих, насичених, глибоких барв, пригашених інколи чорною або коричневою фарбами, 1900-х років до ніжних, розбілених, пастельних тонів, які немов “переливалися” один в інший, 1910-х років (просп. Шевченка, 17-19; вул. Січових Стрільців, 9; пл. Соборна, 7 тощо).

Незважаючи на те, що кожен з вітражів у адміністративних і житлових будівлях мають відмінні композиційні структури та формально-образні засоби вираження, їм властива зближена система мистецько-стильових прийомів і рис, зокрема, вертикальний рух розвитку декоративної композиції, використання характерних елементів — медальйонів, кошиків з квітами, стрічок, лаврових вінків і гірлянд, барвистої кайми по периметру вікна тощо, а також квіткових мотивів — примхливо вигнутих маків, лілій, ірисів, жоржин, піонів, братиків, цикламенів, троянд, нарцисів.

На початку 10-х років нашого століття для класичних вітражних застосунків характерною мистецько-стильовою особливістю стає тенденція до геометризації мотивів і широкого застосування волют, меандрів, гірлянд, ліній, зображень замкнених в кола, ромби (вул. Коперніка, 3) та зібраних з геометричних елементів (пл. ген. Григоренка, 3). Пріоритетне місце починає займати мозаїчний або сітчастий вітраж (вул. Матейка, 4 та ін.).

В адміністративних спорудах псевдовітражна продукція знайшла застосування у вигляді травлених шиб (вул. Січових Стрільців, 7; пл. Міцкевича, 1; вул. Друкарська, 2; вул. Словацького, 12 тощо). Розписане фарбами віконне скло не використовували для оздобы таких будівель.

3.3. Вітражі житлових будівель.

Вітражні застосунки у житлових спорудах, покликані естетизувати повсякденне життєве середовище людей, згідно із запропонованою схемою, теж поділяються на класичні та псевдовітражі.

У класичних вітражних вікнах кам'яниць система стильових прийомів і масив характерних сецесійних елементів залишаються незмінними, отримуючи, разом з тим, нове трактування, несподіване поєднання. Широкого застосування набуває "модульне" тло (пл. Маланюка, 2; вул. Коперніка, 12; вул. Саксаганського, 7 тощо).

На відміну від вітражів адміністративних споруд, які є здебільшого ансамблевими, для значної частини вітражних застосунків у житлових будинках характерною є більш чи менш виражена репрезентативність. Однак, це не є загальним правилом, бо в кожному конкретному випадку як вітраж, так і псевдовітраж набирає ту чи іншу пластичну форму й композицію залежно від структури архітектурного об'єму, водночас впливаючи на нього, спонукаючи до появи стриманої ліпнини на стелі чи стінах,

різьблених чи кованих деталей балюстрад, орнаментів на кахляній підлозі тощо.

Поява класицистичних геометризованих мотивів у формально-композиційній структурі вітражних полотен характеризує зрілий етап розвитку сецесійного вітражництва у Львові (вул. Франка, 66; вул. акад. Кравчука, 6; вул. Театральна, 5; вул. Огієнка, 18; вул. Франка, 77), в рамках якого не припиняє існувати й традиційний класичний вітраж з романтичними зображеннями природи краю (вул. Герцена, 6; вул. Князя Романа, 34; вул. Коперніка, 46; вул. Фредра, 27).

Зі середини 1900-х років, поруч з вітражами на металевій спайці, дістають щораз активніше застосування псевдовітражні засклення вікон, тобто шибки, оздоблені монохромними зображеннями або орнаментами, виконаними способом травлення та гризайль, і поліхромні, розписані керамічними фарбами тафлі віконного скла. У цих роках розгортають діяльність місцеві майстерні — Л.Аппеля, Ц.Бієрбаха, а в недовзі Л.Фортера, Штаубера, Спрінгмана.

Стилістика рисунка засклень, виконаних способом травлення та розпису керамічними фарбами, мало відрізнялася від графічного канону, про який ми згадували, аналізуючи художні особливості класичних вітражних полотен. Подібними залишаються формально-композиційні та образно-стильові прийоми декору шиб. Характерні елементи сецесійного вітражу — медальйони, вінки, букети, кошки, стрічки, пальмети — отримують розвиток як в монохромних, так і в поліхромних віконних заскленнях (вул. С.Бандери, 4; вул. Донцова, 9; вул. акад. С.Єфремова, 36). Виразна тенденція до геометризації декоративних форм проявилася й у псевдовітражних заскленнях через введення в композиційну структуру різновеликих прямокутників, товстіших і тонших смуг на зразок канелюрів, геометризованих пальмет, дуг (вул. Галицька, 1; вул. Нечуя-Левицького, 11а, 15).

Протягом 10-х років, на відміну від класичних вітражних засклень, формально-образна схема псевдовітражних вікон збагачується новими рослинними мотивами — мальва, барвінок, матіола, флокси, гортензія, конвалія, гвоздика — характерними для флори краю (вул. Новий Світ, 12; вул. Мартовича, 4; вул. акад. Павлова, 1 тощо).

З початку 20-х років проступає тенденція до загального зменшення кількості орнаменталії як на вітражних, так і псевдовітражних полотнах. Перевага віддається фактурним заскленням вікон без рисунка.

3.4. Вітражні твори П.Холодного як завершальний етап розвитку сецесійного вітражу у Львові.

Вітражі П.Холодного знаменують завершальний етап розвитку вітражництва у Львові. Вони істотно відрізняються від кольорових засклень львівських костьолів кінця XIX-початку XX ст., з властивими їм фігуративними зображеннями, замкненими в пишні архітектурні обрамлення, багатими штатами та оздобами, використанням здебільшого яскравих насичених кольорів, а також живопису по склі в поєднанні з класичною вітражною технікою збірного вікна. На відміну від помпезних костьольних засклень, вітражі П.Холодного вирізняються лаконічністю, простотою і, водночас, монументальністю зображень. Вони є квінтесенцією філософсько-етичних поглядів українського люду і мистецьких ідей талановитого художника, втіленням потреби митця зміцнювати одвічні морально-етичні, духовні підвалини свого народу. З цієї причини у вітражних фігуративних композиціях Волоської церкви П.Холодний представляє портретну галерею історичних постатей — лаврських ченців та ігуменів, київських князів, українських гетьманів, культурних діячів і простих мирян, а також зображення святих українського пантеону.

У вітражних полотнах П.Холодного знайшли застосування також геометризовані мотиви, які з'явилися у формально-

композиційній структурі вітражів львівських кам'яниць на зрілому етапі розвитку сецесії. Геометризація, що проявилася тут у трактуванні орнаментики княжих і гетьманських шат, у рисунку площини позему, цілком закономірна, оскільки зумовлена ходом розвитку вітражного мистецтва загалом і є характерною для його завершального етапу. У вітражах П.Холодного переплелися декоративізм сецесії з традиційністю народного та суворістю візантійського мистецтва.

Підсумковий аналіз вітражних засклень Львова свідчить про їх незамінні декоративно-мистецькі властивості в організації архітектурно-просторового середовища, про необхідність якнайповнішого збереження наявних вітражних творів і потребу розвитку вітражництва в наш час.

Висновки.

1. Лінія генезису вітражного мистецтва в Україні сягає часів Київської Русі. На західних теренах України воно постає як вагома й невід'ємна складова частина української мистецької культури в другій половині XIX-початку XX сторіч.

2. Основою популяризації і розвитку вітражного мистецтва під час досліджуваного періоду у Львові був процес закономірних політичних, торгово-економічних, культурних контактів у Європі, який захопив й західноукраїнські землі. Хвиля відродження вітражного мистецтва і реставрації пам'яток старовини пройшла Європою в середині-третій чверті XIX ст. У Львові вона проявилася у вісімдесятих роках і досягла епогею на зламі сторіч. Кольорові "збірні вікна" — вітражі, які стали необхідними в зв'язку з проведенням реставраційних робіт у храмових спорудах Львова, імпортували з Німеччини й Австрії, а згодом з Польщі. Поширення й активне застосування вітражних засклень для оздоби адміністративних споруд спричинилися до заснування на початку сторіччя місцевих фірм для виготовлення необхідної вітражної продукції.

3. Вивчення історичних і наукових джерел, архівних, фондових й експозиційних матеріалів, періодичних мистецтвознавчих праць, пошукова та інвентаризаційна робота, обстеження, каталогізація й дослідження понад двохсот вітражних об'єктів у Львові, інших міст Галичини й у Кракові дали можливість історію розвитку львівського сецесійного вітражу умовно розділити на етапи: "протомодерн" 1880-1890-х років, ранній (1898-1903 рр.), зрілий (1904-1909 рр.) і пізній (1910-й-поч.20-х рр.) етапи, провести класифікацію вітражних творів, на формування художнього рівня яких мали безпосередній вплив техніка і технологія вітражництва. З розвитком склоробства традиційні технологічні прийоми набували нового застосування, сприяючи створенню оригінальних вітражних полотен.

4. Досліджені зразки вітражного мистецтва в спорудах Львова другої половини XIX-початку XX ст. відносяться до двох основних типів — храмові вітражі та вітражі у кам'яницях міста, які в свою чергу за технологією виконання поділяються на дві групи — класичні вітражі та псевдовітражі. Зазначені групи об'єднують види — ансамблеві та репрезентативні засклення, а останні — форми (плафон, вікно, ширма-вікно тощо). Вивчення фактологічного матеріалу за такою класифікацією дало можливість встановити художні властивості окремих класифікаційних одиниць, виявити специфіку їх взаємодії з архітектурно-просторовим середовищем, визначити їх мистецько-стильові особливості.

5. Храмові вітражі становлять початкову ланку в масиві вітражної оздоби будівель міста. Вони сприймаються водночас як монументально-декоративні твори і як унікальні живописні полотна. Їх мистецька суть передбачає пластичне збагачення просторового середовища храму, використання зовнішнього світла як символу одухотвореної сили, покликаної заспокоювати, упокорювати й очищати людину.

6. Храмові вітражі кінця XIX ст. стали основою, від якої взяли початок вітражні засклення в адміністративних і житлових

спорудах міста, хоча функціонально ці типи вітражних творів істотно відрізняються. Якщо в храмових спорудах роль вітражів полягала у створенні емоційного середовища й релігійної атмосфери, то вітражі кам'яниць були покликані естетизувати повсякденне життєве середовище. Сецесійний вітраж побутував спершу в храмових спорудах, після чого поширився як характерний елемент декору львівських будівель.

7. Широке застосування вітражів для декорування екстер'єрів та інтер'єрів кам'яниць міста розпочалося після 1900-х років, коли львівська сецесія сформувалася як зріле архітектурно-мистецьке явище. Вітраж у цих спорудах стає характерною ознакою періоду, виразником нових естетичних уподобань, компонентом синтетичної програми декору будівель, важливим елементом оздоби, що несе в собі необхідне естетично-емоційне навантаження. Вітражі адміністративних споруд у переважній більшості є ансамблевими, що проявляється в їх чіткій підпорядкованості образу інтер'єру споруди. Вітражним застосуванням у житлових будинках міста здебільшого притаманні риси репрезентативності.

8. Формотворення вітражних вікон у кам'яницях Львова досліджуваного періоду базувалося на певних композиційних засадах, провідними серед яких є:

- використання “модульного” тла для розв'язання складних декоративних композицій;
- багатоваріантність характерного елемента сецесійного вітражу — медальйона, його трансформація в медальйон-букет, медальйон-пейзаж, медальйон-вінєтку тощо;
- переважання вертикального руху розвитку композиції вітражів, підкресленого звисаючими лавровими гірляндами, які на пізньому етапі змінюються смугами-канелюрами та геометризованими волутами;
- введення характерних флоральних мотивів у композиційну структуру класичних вітражів і псевдовітражних застлень;

- використання криволінійних контурів, відтінених елементами чіткої геометрії;
- багатобарвність вітражних полотен і, разом з тим, загальна згармонованість кольорів.

9. У групі класичних вітражів потенційними можливостями застосування в архітектурно-просторовому середовищі адміністративних і житлових будинків володіють рапортні або сітчасті вітражі. Широко використовувалися також псевдовітражі — поліхромний розпис і монохромна оздоба вікон. Стилїстика рисунка, формально-композиційні та образно-стильові принципи декорування шиб у псевдовітражних заскленнях мало відрізнялися від художніх канонів класичних вітражів. Проте, вони використовувалися здебільшого для оздоблення вікон у будівлях “нижчого класу”.

10. У 20-х роках ХХ ст. вітраж поступово втрачає пріоритетне значення в системі декору інтер'єрів львівських кам'яниць. Останнім його спалахом на завершальному етапі розвитку сецесійного мистецтва є вітражний ансамбль Волоської церкви, проєктований П.Холодним. На цих полотнах органічно поєднані декоративізм сецесії з традиціями народного й візантійського мистецтв.

11. Усі групи вітражних засклень — класичний вітраж, поліхромний розпис і монохромне декорування скла — разом зі скульптурою, розписом, металевими решітками, керамікою творять єдину систему декору будівель Львова другої половини ХІХ-початку ХХ сторіч. Ці групи вітражної продукції, що користувалися популярністю в досліджуваний період, мають перспективне застосування й сьогодні, оскільки здатні органічно ввійти в ритмічні структури сучасної архітектури як храмової, так і житлової.

За темою дисертації опубліковано:

1. Грималюк Р. Забуте ймення (сторінки життя і творчості П.І.Холодного) // Наукова конференція: "Північне Лівобережжя та його культура XVIII-початку XX ст." — Суми, 1991. — С. 87-88.
2. Грималюк Р. Вітражі Петра Холодного // Дзвін. — 1991. — № 11. — С. 150-154.
3. Грималюк Р. Чарівна таїна вітражів (вітражне мистецтво західних теренів України) // Дзвін. — 1994. — № 9. — С. 151-154.
4. Грималюк Р. Невтрачені шедеври: вітражний ансамбль церкви у Мражниці // Альманах'94. — 1995. — № 1. — С. 130-132.
5. Грималюк Р. Історія України-Русі у вітражах Волоської церкви у Львові // Родовід. — 1995. — № 12. — С. 86-89.

Hrymaliuk R. Stained-glass windows of the second half of the XIX-th and the beginning of the XX-th century in Lviv.

The dissertation is submitted for the obtaining of Master of Art Degree, speciality 17.00.06 — Decorative-applied arts, Lviv Academy of the Ministry formation of Ukraine, Lviv, 1996.

The origination and the history of stained-glass window making art, the peculiarities of its interaction with other kinds of monumental decorative art and architecture have been studied. Over two hundred stained-glass windows in the churches, administrative buildings and residential houses in Lviv and other towns of Galicia have been investigated. For the first time the scientific analysis, cataloguing and systematization of the stained-glass window works have been carried out. The specific character of interaction between the individual stained-glass window groups and the architectural spatial environment, their art and style peculiarities have been studied. The principal technological techniques for stained-glass window making of the period under investigation have been reconstructed. The major formal and compositional as well as graphic and style peculiarities of glass decoration have been revealed.

Key words: stained-glass windows XIX-XX c., Lviv, secession, art and style peculiarities, the technology of glass decoration.

Грималюк Р. Витражи Львова второй половины XIX-начала XX столетий.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.06 — Декоративное и прикладное искусство. Львовская Академия Искусств Министерства образования Украины, Львов, 1996.

Изучены генезис и история развития витражного искусства, особенности взаимодействия его с другими видами монументально-декоративного искусства и архитектурой. Исследованы свыше двухсот витражных произведений храмов, административных зданий и жилых домов во Львове и других городах Галичины. Впервые проведены научный анализ, каталогизация и систематизация исследованных объектов, периодизация и классификация витражных произведений. Изучены специфика взаимодействия отдельных групп витражей с архитектурно-пространственной средой, их художественно-стилевые особенности. Реконструированы главные технологические приемы изготовления витражей исследуемого периода. Выявлены основные формально-композиционные и образно-стилевые особенности декорирования стекол.

Ключові слова: вітражі XIX-XX ст., Львів, сецесія, художньо-стильові особливості, техніка декорування скла.

АВ 34.459

АВ 34.459

Підписано до друку 2.04.96 р. Формат 60x84 1/16
зам.68 Тираж 100

Друкарське бюро Львівського міськвиконкому
290008 м.Львів, пл.Ринок,1 кім.205